

свої книги А. Головка, Ю. Смолич, О. Гончар, письменники зовсім іншої політичної орієнтації, але творці, які працювали (щоправда, не завжди) в одному з У. Самчуком жанрі. Ймення його — політичний роман, новаторські спроби якого, як на мене не такі вже й значні. У плані, зрозуміло, художньому, а відтак і духовному, про що, зрештою, мова у нас іще попереду.

Література:

1. Слово. - Зб. 7. - Едмонтон, 1978. - С. 257.
2. Самчук У. Плянета Ді-Пі. - Вінніпег, 1979.

Ірина Бабій, канд. філол. наук

Естетична роль кольоропозначень у романі У. Самчука “Марія”

Проза Уласа Самчука цікава не тільки з погляду літературознавчого аналізу, а й мовознавчого, оскільки письменник продемонстрував уміле володіння словом. Мова його творів — влучна, добірна... Цікавою з погляду семантико-стилістичного наповнення й естетичної значимості у мовній тканині творів письменника є його кольористика, що й буде в центрі нашого дослідження, а матеріалом послужив один із його відомих творів, сенсаційний, як його називають, роман “Марія”. Важливим засобом художньої конкретизації у романі виступає колірна деталь. Письменник застосовує різноманітні засоби і можливості української кольористики, що яскраво простежується у цьому романі. У Самчука, як і в більшості письменників, переважають назви, які позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища. Серед них часто спостерігаються спектральні назви (червоний, синій, зелений, жовтий та деякі інші), однак естетично вагоміші ахроматичні (себо безколірні): чорний, білий, рідше сірий.

Численну групу складають в У. Самчука вмотивовані з погляду носіїв сучасної української мови кольороназви, так

звані опосередковані, що означають забарвлення реалії, але через колір назви (як правило іменника), від якої вони виникли, а саме: срібний, золотий, вишневий, цегельний, сталевий, мідяний, імлістий, бурштиновий, кораловий та ін. Це цілий ряд кольоропозначень, серед яких є звичні (“золота пшениця”, “срібне жито”), але й менш поширені, а то й взагалі властиві тільки У. Самчукові, як, напр. : “вишневі хмари” (с. 141) [1], “мідяний зір неба” (с. 115), “сталевий небозвід” (с. 7), “кораловий чагарник” (с. 115) тощо. Такі номінації часто мають ознаки метафори.

Небагато є в У. Самчука складних кольоропозначень. У романі “Марія” ми виявили всього 4 композити, однак усі вони є цікавими, свіжими, й можемо їх вважати індивідуально-авторськими, а саме: “рожево-бузові барви сходу” (с. 75), “темнозоряне небо” (с. 88); “сіро-зелені хвилювання піль” (с. 101). В їх основі — метафоричне перенесення, як і у назві “червоно-батьорі” у контексті: “В її жили вливалися червоно-батьорі частинки життя, яке з неймовірною майстерністю будувало клітинки...” (с. 6).

Є у романі й назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки, містячи суфікси неповноти ознаки, напр. : рудуватий, червоनावий, темнуватий, білявий, жовтавий (“рудуваті вусики” (с. 116), “жовтава кров” (с. 128) тощо, хоча є й чорнезний із суфіксом зі значенням збільшеності.

У ряд кольороназв, що позначають конкретну колірну ознаку, входять лексеми різного граматичного оформлення. В У. Самчука ми виявили досить численний ряд іменників і дієслів з колірною семантикою, що теж свідчить і про багатство палітри автора, і про його намагання якомога точніше, влучніше описати зображуване, тому він застосовує у своєму живописанні усі можливості української кольористики. Оповідь У. Самчука — дієва, рухлива, швидкоплинна, наповнена змінами барв. Такій дієвості, змінності сприяють і дієслова з колірною семантикою, напр. : “А жнива стають. Збіжжя жовкне, біліє і починає клякати” (с. 143) (переходи, переливи барв), “А хліб тим часом пускає паростки і зеленіє...” (с. 144) та ін.

Чітко вимальований у романі “Марія” образ землі-годувальниці, яка в У. Самчука стає символом життя, життєдайності, про неї селяни мріяли, на неї покладали всі свої надії, про що свідчить і такий її опис часів непу: “Земля мліла. Земля віддавалася сонцеві й мужикові... І гнали паростки. І

шкіра ланів зеленіла. Сонце, піт і кров злились у барви хвилюючих безмежних полотнищ найкращої з картин. Йшло літо, гриміло літо, літо співало переможний гімн життя на огидних руїнах злочинних доктрин! . . . ” (с. 129), де кольоропозначення своїм символічним смислом підсилюють враження, зокрема зелений має традиційне символічне звучання як колір життєствердження, розвитку, життя тощо.

Часто такі номінації кольорів мають психологічну наснаженість, допомагають не лише передати зміни у природі, а й зміни, що відбуваються у душі героїв, зокрема відтворюють їх емоційний стан. Особливо таку здатність мають дієслівні сполуки, що прямо не називають колір, а сугерують його описово. Йдеться про найменування типу: “Мороз не мороз, щоки однаково горять. Серце чітко й свавільно б’ється” (с. 23); після зустрічі з коханим Марія “налилася, мов ягода” (тобто почервоніла), де носієм кольору виступає іменник тощо.

Експресивнішими, конденсованішими є образи у творі, створювані іменниками з колірною семантикою, що є самі носіями кольору (“барви крові”, “барви вина” тощо), хоча часто такі кольоропозначення надають певної образності, поетичності оповіді, напр. : такий захід сонця — “А сонце зовсім западає. Ось сповзло до довгої, ніби двосічний меч, хмаринки, обило її пурпуром і золотом” (с. 17). Нагромадження таких іменників У. Самчук створює емку, цілісну картину. Яскравим прикладом може бути опис весняної природи на початку роману: “Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пінна чорна земля... Цвіт опадав... На гілках зав’язувалися зелепухи... Сонце весь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкотіло та ставило від краю до краю семибарвну веселку. Зелений лист тоді обтяжений прозорими краплями, китяхи недоспілих яблук оздоблені рубінами, топазами, аметистами... Вишні черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі хрустально... Ліси загорілись пожежею, горіли не сліваючи. Полум’яні язики відривалися від гілок, поволі спадали на землі й кричали під ногами” (с. 7). Такий опис насичений не тільки іменниками — носіями кольору, а й дієсловами, і є прикладом рухливості, дієвості оповіді У. Самчука. Основну зображально-виражальну роль тут відіграють кольоропозначення, якими густо насичений наведений контекст (їх є 15). Впадає в око, що домінує

червоний колір, колір крові, який насторожує і є провісником біди, нещастя. Загалом колірна деталізація є улюбленим засобом живописання У. Самчука. Жоден його пейзаж, хай це кілька пейзажних штрихів, не обходиться без колірних найменувань, що є естетично виправданим.

Стан природи і стан душі персонажа невіддільні у художньому зображенні Уласа Самчука. Природа і супроводжує, і емоційно налаштовує... У романі “Марія” втілена концепція, що для селянина земля і праця на ній були святими, кожен прагнув до неї, бо тільки від неї (землі) він одержував і матеріальне, і моральне задоволення. В У. Самчука “година праці” набуває ознак певного символу. Подружжя Марія і Корній на своїй землі працюють із задоволенням, не відчуваючи втоми, вони квапляться зробити за день якнайбільше. “Марія жне жито, пшеницю... Пшениця — як ліс. Тяжке, золоте колосся... Жажкотить сліпуче сонце... і смажить... Сонце сповзає, ховається — Марія жне і жне... Все більше пізнається смак і радість праці... Земля втягує у своє нутро і наповнює жили, розум і ціле єство твердими звичками” (с. 72). Вранці знову “машина праці пускається в рух... Край золотий, край праці і хліба. Сонце любить його, опікає, огріває. Навколо соняшно і блакитно...” (с. 73). І як не йти в таку годину в поле?! Природа сприяє, допомагає героям. Таку радість праці, піднесеність влучно та яскраво передають, підсилюючи ужиті автором світлі тони і барви, назви яких набувають вагомій естетичної значимості у контексті твору. Їх смислова структура розширюється, і прикметники рожевий, золотий, блакитний, виступаючи в ролі метафоричних епітетів, набувають значення “життерадісний, спокійний, благодатний” тощо.

У. Самчук — справжній живописець, якому під силу створювати майстерні пейзажні замальовки, напр. : “А коли весни приходили, коли зацвітали яблуні, коли небо набирало барв вина від заходу, вечірній монастирський дзвін тоді потужно виривався з квітучого моря і довго дзвенів під вишневими хмарами” (с. 140-141) та ін. У таких синкретичних описах відчутно, що У. Самчук сам закоханий в українську мальовничу природу. Складається враження, що весна й осінь — улюблені пори року автора; протягом твору він їх опоетизовує, застосовуючи виражальні можливості живопису, однак пов’язує їх з людиною, позаяк весна — це пора надії, пора садіння, а осінь — пора урожаю, радості від зібраного,

недарма ж автор називає її “гарною і розумною”, бо з нею “вертається мудре й святе життя” (с. 140).

Пейзажні малюнки У. Самчука є своєрідним камертоном до сприймання наступних подій, майже усі розділи роману починаються з цих описів, що є однією із стилевих ознак письма прозаїка. Тут спостерігається усталена віками традиція, започаткована ще у фольклорі: світлий, барвистий пейзаж передує описові радісних подій, хвилин щастя і навпаки. Роман “Марія” відтворює трагедію всього українського народу через зображення життя типової жінки-селянки, матері, в якій були і радість, і щастя, однак багато і смутку, і страждань... Страшним і трагічним є фінал роману. В українській кольористиці символом журби, біди, нещастя традиційно виступає чорний колір. Саме він, як і червоний (колір крові), є концептуальними у романі “Марія”. Поряд із радістю кохання, материнства, праці тощо у житті Марії “минуло багато чорних днів” (подружнє життя з нелюбом, смерть дітей, втрата всього нажитого важкою працею, прірва у стосунках із сином, голод...). Залишилися у Марії та й у таких, як вона, тільки приємні спогади про минуле спокійне життя: “Десять думи бралися, як чорні хмари восени... (с. 134) ...Ви жили у цьому краю, бачили його широкі простори, бачили небо, налите теплом, налийте барвами, яких ніде більше нема... О матері! . Страшні дні надходять...” (с. 155). І залишилися тільки “чорні лати”, “чорні плями землі” ...наступили голод... смерть... “Чорний” як уособлення біди, страждання. Письменник, як бачимо, продовжує традиції українського кольоровживання.

З виразними естетичними настановами в мові У. Самчука використовуються кольоропозначення у портретних характеристиках персонажів. Письменникові під силу не тільки влучно описувати зовнішність героя, при цьому густо застосовуючи колірні лексеми, а й окреслювати його настрій, а також ставлення до нього інших персонажів чи самого автора. Протягом роману У. Самчук малює кілька портретних описів своїх героїв: Марії, Корнія, Гната та ін. Зрозуміло, найбільше Марії, бо описує її життя від народження й до смерті, і на її зовнішності позначається усе пережите нею. Ось Марія-немовля: “У неї личко справжнє, рожевеньке, з білим мачком на крихітному носу й червоними плямками на щічках...” (с. 5), далі п’ятилітня дівчинка: “Її голівка вкрилася чорними м’якими кучерями, оченята горіли кусниками полірованого

антрациту” (с. 7). Як бачимо, тут колірна деталь є необхідним і вагомим засобом зображення зовнішності. Описуючи, У. Самчук уживає слова із суфіксами суб’єктивної оцінки (здрибності, пестливості): оченята, личко, щічки, ноженята, що виражають його власне ставлення, яке опосередковується ставленням матері дитини, до персонажа. Автор любить свою героїню, в її і в наступних портретах переважають білий, рожевий, червоний та ін. як світлі, радісні, яскраві кольори. Але після смерті батьків Марія відчула усі злигодні сирітства. Її портрет яскраво про це говорить, бо в ньому тепер домінує чорний: “Чорні м’якенькі її кучері довго не милися і зблилися у твердий ковтун. У них завелися пасожери, які гризли й мучили Марію... Кругла голівка обліпилася огидними ковтунами, на плечах висить брудна полатана сорочина... Їла шматок чорного сухого хліба... Ноженята чорні, порепані, з попідбиваними пальцями... Роса розмочує репини, заходить бруд і роз’їдає їх. Чути гострий біль, виступає чорна густа кров” (с. 10-11). Через усі портретні описи героїні ми пізнаємо її і радощі, і біди.

Портрети Уласа Самчука тяжіють до психологічності. Виразними є описи зовнішності першого чоловіка Марії — Гната, в яких колірні назви чітко відіграють емоційно-експресивну роль. Ось як передає автор страждання і біль Гната, коли він був у лікарні і дізнався про зраду дружини. Була весна, “піднімається зелена озимина. Цвітуть яблуні біло-рожево... Сонце — як сміється!..” Здається, все так гарно, спокійно... “На яблуні виграє ранкова заграва...” Коли ж дізнався про все від брата Михайла, “Гнат пожовтів. За вікном погасла яблуня, сонце почорніло, як підбите око. Витягнувся на ліжку і замовк каменем...” (с. 63). Кольори, що контрастують тут, передають стан душі.

Портрети У. Самчука — глибокі, яскраві, психологічні. Часто колірні означення ужиті поряд з іншими епітетами, пов’язаними із передачею настрою: “Пень обгорілий — не Гнат. Сумний, аж чорний” (с. 27), “Тоді сидів Гнат чорний дома” (с. 56). Ось такий Гнат у кінці роману: “...кривий, висушений дідок... (с. 169) ...поморщені, сухі, запалі щоки... очі потемнілі, погаслі... сиве волосся” (с. 167). Портрет побудований з епітетів, які допомагають читачеві не лише уявити зовнішність Гната на старості, а й відчуті стан його душі. Нелегка доля була у Гната: каліцтво, нерозділене кохання, самотність... І те все, пережите ним, У. Самчук як

талановитий портретист зумів передати через його описи — передати той душевний біль, який відчував герой упродовж життя. Не зазнав він людського щастя, але через усе життя він проніс світле кохання до Марії, і перед смертю приходиться до неї. Це була остання їх зустріч. Під час розмови було “Сонце... Кінчики проміння опалюють сухі жили руки, б'ють у запалі очі, підбарвляють срібло волосся” (с. 167). Пішов від Марії — “Сонце зайшло, і стала темнота по цілій Україні. Гнат покинув Марію саму...” (с. 168).

Крім назв, що прямо означають конкретний колір, численну групу кольороназв У. Самчука складають назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Серед них є назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів (ясний, темний, блідий: “Марія бліда, як панночка” (с. 37) “яркі барви” (с. 27)); назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі (“попеляста шовкова хустка” (с. 40)). Велику групу складають назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення, не визначаючи його конкретного характеру, поєднання кількох кольорів: барвний, барвистий: “барвисті” і яблуні, і вогні, матеріал, птахи, спідниці та ін. ; “світло барвне, як веселка” (с. 77), “семибарвна веселка” (с. 6). Це улюблений засіб письменника, як і сама загальна назва, яка позначає сукупну колірну ознаку: барви (немає лексем фарби, кольори): “барви крові” (с. 6); “цегельної барви обличчя” (с. 116); (помалював... вікна, двері. . гнідою барвою” (с. 21)); не фарбували, а “барвили кути й комини... розмалювали на зелено” (с. 21) тощо.

Отже, У. Самчукові властиве активне залучення до оповіді колірної лексики, яка, крім прямої номінації кольору, часто виступає активним засобом художньої конкретизації, виразником душевних переживань персонажів тощо. Багата колірна палітра митця служить не тільки зображенню, відтворенню тодішньої дійсності, життя персонажів, а й сприяє створенню пластичних, колоритних глибоких образів, передачі складних душевних переживань. Кольоропозначення повністю підпорядковані змісту твору, виконують не лише зображальну, описову роль, а частіше — оцінну, емоційно-експресивну — вони естетизують художній світ, створений митцем.

Література:

1. Самчук У. Марія: Хроніка одного життя. Роман. - К., 1991. - 190 с. Тут і далі цитуємо за цим виданням.